

UVODNA BESEDA

UDK
UDC
910.1

NOVE MEJE GEOGRAFIJE

Igor Vrišer*

Navada je, da v znanosti napravimo od časa do časa resen pretres znanstvenih dosežkov in dosedanjega razvoja ter se kritično ozremo na prehojeno pot. To je trenutek, ko si tudi začrtamo nove meje v prihodnosti.

V slovenski geografiji je bila nedvomno takšna priložnost ob minuli petdesetletnici Geografskega društva, ko smo slovenski geografi navedli dosežke naše ne več tako mlade vede. V celoti je bil ob tej slovesnosti naš pogled močno obrnjen v preteklost, kar je sicer glede na dogodek razumljivo, in precej manj v prihodnost. Zato nemara ne bo odveč, če skušamo v naslednjem sestavku opozoriti na nekatere nove poglede, ki se odpirajo geografski vedi in slovenski geografiji.

*

Razprave o ciljih in predmetu geografskega proučevanja, ki so geografsko vedo pretresale v petdesetih in v začetku šestdesetih let, so, če nič drugega, večino geografov strnile okoli nekaterih najbolj elementarnih predstav o hotenjih vede in objektu njenega raziskovanja. Večina geografov se je strinjala s tezo, da je predmet vede zemeljska površinska sfera (geosfera, pokrajina ali geografsko okolje) in da je namen vede proučiti vse tiste pojave in dejavnike, ki hkratno oblikujejo in spreminjajo v večnem medsebojnem boju, součinkovanju in odvisnosti celovitost zemeljske površinske sfere. Večina je takšno ali vsaj podobno definicijo sprejela kot dovolj stvarno in vsestransko. Manj enotnosti pa so te razprave prinesle glede položaja geografije v celotnem sistemu znanosti in o njeni notranji zgradbi. (Prispevki S. Ilešiča

* dr., redni univ. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU, glej izvleček na koncu zvezka.

so nas na ta razmišljanja in razhajanja sproti opozarjali.) Najmanj enotnih stališč pa so v polpreteklem obdobju pokazali geografi glede uresničitve zgoraj navedenih stališč. Nema lokrat se je izkazalo, da so geografi večino svojih del radi proglašali za geografska, ali pa jih ta problem sploh ni zanimal. To je seveda vodilo k dolgovoznim razpravam, kaj je geografsko in kaj ni. Vsa ta razčiščevanja v glavnem niso prinesla kakšnih poglobljenih spoznanj. Geografija je namreč ostala še dalje utesnjena med dve ključni dilemi:

1. kako slediti hitremu razvoju analitičnih ved, ki imajo po zasnovi in obstoječi klasifikaciji znanosti vrsto prednosti že na samem začetku in zato znatno lažje delo kakor pa tako imenovane sintetične vede, ki skušajo spoznati in razložiti pojave na nov in naši vzgoji tuj način, in

2. kako zares uresničiti proklamirano kompleksno proučevanje zemeljske površinske sfere, ki naj bi prikazala povezanost in soodvisnost različnih pojavov, ki ustvarjajo pokrajino.

Zaradi skokovitega napredka posebnih ali sistematičnih ved se je geografija, kljub vsem dobrim namenom, vse prepogosto ubadala s težavo, kako dohiteti te vede in aplicirati njihovo znanje. Iz različnih razlogov tega v celoti nikoli ni zmogla in je tako bila v večni zamudi. Pogosto si je prisvajala tujo metodologijo in velikokrat žela neljubo opazko, da povzema tuja dognanja. Pri vsem tem še tako hudi nasprotniki geografije niso nikoli osporavali njenega smisla in pomena, kar je pomenilo, da je veda takšnega značaja vendarle potrebna. V notranji strukturi geografije se je ta dilema kazala v težnji po nekakšni specializaciji geografov za proučevanje določenih pojavov, kar pa je zopet vodilo k členitvi vede na geografske specialnosti ali v skrajni konsekvenci k pojmovanju geografije kot skupka »geografskih ved«. Medtem ko je bila prva varianta še sprejemljiva pod predpostavko, da so ti geografi specialisti izhajali iz pokrajinske celovitosti in se v sintezi in dedukciji tudi znova vračali k njej, je druga možnost lahko pomenila le razsulo vede.

Ob teh razmišljanjih se seveda odpira vprašanje, kakšno pot naj ubere geografija, da bodo te dileme odstranjene ali vsaj ublažene. Po mnenju avtorja tega zapisa bi se geografija morala v večji meri osredotočiti na proglašene cilje, to je na kompleksno proučevanje zemeljske površinske sfere. Ob tem bi lahko v večji meri kot doslej razvijala lastno metodologijo in manj sledila drugim vzorom. Tako pa se je dogajalo, da so se geografi vključevali v ustaljeni raziskovalni tok in prispevali nova dognanja družno z raziskovalci analitičnih ved, kar jim je sicer prineslo priznanja, sama geografija pa ob tem ni napredovala. Geografi so pri tem sodelovanju sicer opozarjali na kompleksnost problematike in znali bolj ali manj uveljaviti zanje značilni »prostorski« ali »pokrajinski pregled«. V celoti vzeto pa je bil regionalni aspekt sam po sebi premalo za temeljitejšo spremembo podedovanih razmer. Še več, marsikdaj je celo izostal in je razvoj geografije zaostajal tudi po tej plati.

Posledice takšnega stanja so bile različne, naj navedem samo nekatere med njimi. Prikazovanje geografskih pojavov in razmer je ostajalo vse preveč izolirano, brez pravega vrednotenja okoliščin, v katerih je do pojava prišlo. Ustrežno tem pogledom se je dajalo veliko več poudarka razvoju pojavov, kakor pa njihovi funkcijski vlogi. Sploh je bila funkcionalnost v geografiji močno zapostavljena, saj je običajno terjala od raziskovalca veliko več dela kakor pa genetično prikazovanje, pri katerem se je marsikateri znanstvenik lahko zatekel v varni pristan »pozitivizma«.

Značilno je bilo, da so se glede na takšne razmere geografi veliko bolj posvečali raziskovanju posameznih pojavov in je nastalo razmeroma malo študij, ki bi si zavestno zastavile za cilj: v celoti ovrednotiti zveze in odvisnosti med pojavi, postaviti modele in zgraditi zakone ter znanstvene teorije o sklopu pojavov. Tako npr. so bile redke razprave, ki bi raziskovale zveze med reliefom, klimo, rastjem ali hidrografskimi razmerami in ugotovljene zveze tudi ovrednotile in ne samo opisale. Kljub velikemu pomenu, ki so ga posvečali industrializaciji, ni bilo veliko študij, ki bi valorizirale odnose med industrializacijo in rastjo mest, razmahom prometa ali o medindustrijskih odnosih itd. Premalo je bilo študij o odvisnosti med prirodnimi in družbenimi pojavi, seveda ne v smislu geografskega determinizma in tudi ne s pozicij geografskega indeterminizma, ki je te zveze ali zanikal ali pa jih vulgarno prikazoval. Značilen primer za takšno stanje so bile redke študije o okolju in ekosistemih na sploh; v njih se večidel dlje od nekaterih skromnih vrednotenj nismo povzpeli. Naj ponovimo še enkrat, geografske študije so te zveze sicer ugotovljale in opisovale, niso pa jih funkcijsko ovrednotile in izmerile. Tako so se v geografski znanosti izoblikovali razmeroma redki zakoni o povezanosti, odvisnosti in spreminjanju pojavov, brez njih pa je bilo geografsko prikazovanje vse preveč informativno in premalo praktično uporabno. Geografi so se vse prevečkrat zadovoljevali z vlogo pojasnjevalcev, čeprav bi bil že čas, da bi geografska veda prerasla v znanost o pokrajini (geografskem okolju) in bi nudila družbi in njenim stremljenjem dragocena spoznanja znanstvenega in tehničnega značaja.

To stanje se je odrazilo tudi v regionalni geografiji, ki naj bi bila po splošnem mnenju srž geografije in iz katere naj bi v prvi vrsti prihajala spoznanja, s pomočjo katerih bi se oblikovali splošni geografski zakoni. Regionalna geografija je glede na velik poudarek, ki ga je imela ves čas splošna geografija zaradi proučevanja posamičnih pojavov in zaradi sledenja analitičnim vedam, obtičala na ravni, ki jo je dosegla med obema vojnama. Obdržala je staro zasnovo in metodologijo, ki jima sicer ne moremo očitati, da sta slabi, vendar nista šli v korak s časom. Tako je vse prepogosto ostajala pri preprostem razlaganju in prikazovanju. Razmeroma malo je bilo primerov, ko so skušali raziskovalci opisane pojave značilnosti in zveze med pojavi, ki so tvorili takšno individualno pokrajinsko celoto, tudi vsestransko ovrednotiti in ob tem izdelati »regionalne zakone«. Verjetno iz teh razlogov nismo dobili v

geografiji »regionalnih specialistov«, čeprav bi lahko bili za prakso prav uporabni.

Iz tega prikaza je razvidno, da se zavzemamo, da bi geografija končno vendarle postala prava veda o pokrajini. Ob tem bi spremenila svoj dosedanji vse preveč pojasnjevalni pristop in namesto njega razvila bolj raziskovalni ali tehnični. Ustvarila naj bi v večji meri kot doslej lastno metodologijo in manj sledila analitičnim vedam. Geograf naj bi postal nekakšen »raziskovalec ali inženir« za pokrajinske oziroma prostorske probleme. Bil bi strokovnjak, ki obravnava in rešuje probleme pokrajine na osnovi poznavanja splošnih zakonov, ki vladajo v pokrajini, in regionalnih specifičnosti, loteval pa naj bi se tudi na celovit način pokrajinskih problemov v določeni regiji.

V prilog takšnemu konceptu geografije govorita dva tehtna razloga. Današnji čas terja, po velikem zagonu v analitsko raziskovanje, čedalje bolj tudi ustrezno sintetično obravnavanje problemov. Pokrajino kot celoto pa lahko proučujemo edino na kompleksen način, ker je to celovita materialna stvarnost. V tem pogledu ima geografija edinstveno priložnost, da se uveljavi in še bolj plodno vključi v nadaljnji razvoj znanosti in sicer kot sintetična veda. Drugačna geografija tudi ni potrebna, ker ostale vede lahko bolje prikažejo posamezne pojave. Drugi razlog vidimo v postopnem dozorevanju spoznanja, da je pokrajina kot celovit pojav izredno pomemben družbeni in gospodarski faktor, ki ga je treba proučevati, da lahko oblikujemo ustrezno okolje za bivanje človeške družbe in njeno gospodarjenje. Torej so lahko ambicije geografije veliko širše in se ji odpirajo nove meje, ki presegajo njeno dosedanjo izobraževalno in informativno funkcijo. S tem seveda ne mislimo, da bo ta stara geografska dejavnost izgubila na pomenu.

Velik odmev, ki so ga doživele nekatere knjige in razprave zasnovane ali napisane v tem smislu, potrjuje, da se geografi postopoma zavedajo teh novih možnosti. V mislih imam dela Bungeja, Haggetta, Chorleya, Morrilla, Anučina, Berrya, Bogorada itd., ki se zavzemajo za »geografijo kot moderno sintezo«, govore o »konstruktivni geografiji rajona«, ali o »regionalni analizi«. Tudi velik poudarek, ki se ga v sodobni geografiji pridaje oblikovanju modelov, zakonov ali znanstvenih teorij, pomeni, da se geografi čedalje bolj zavedajo, da so dolžni poleg konkretnega ideografskega (individualnega, regionalnega) proučevanja postavljati tudi splošna ali nomotetična spoznanja. Le-ta so osnova za aplikacijo in uporabo znanosti v praksi oziroma v življenju.

Preobrazba geografije, ki jo odpirajo nove razvojne možnosti, terja tudi spremembo nekaterih ustaljenih pogledov o njenem delovanju in o metodologiji njenega znanstvenega raziskovanja. Seveda to ne pomeni, da se je treba odpovedati dosedanjim pogledom in dosežkom. Nasprotno, treba bo le dopolniti obstoječe in razviti nove znanstvene in metodološke prijeme.

Sodeč po zahtevah, ki jih prinaša živiljenje, bo čedalje več geografskih študij, ki bodo obravnavale določen pokrajinski problem (ne pa samo pojav!), kot je npr. degradacija okolja, problemi gorskih predelov, valorizacija turističnih razvojnih možnosti, ocena prometnega potenciala, pokrajinski učinki socialne preobrazbe, lokacijski problemi industrije, regionalni razvoj itd. Pri takšnem obravnavanju bo razen opisa pojava in njegove prostorske razporeditve jedro obravnave ravno v obrednotenju vseh dejavnikov, ki učinkujejo na dani kompleks pojavov in učinkov, ki jih ta kompleks pojavov oziroma njegov razvoj vnaša v pokrajino. Spremenjeni pristop bo možen ali celo zaželen tudi v regionalni geografiji, kjer se je določena togost v obravnavanju obdržala v večji meri kot v splošni geografiji. Poudarek bo dan določenim regionalnim problemom, ki so za tisto območje posebej pomembni, npr. za Posočje razseljevanje prebivalstva ali turistični razvoj, pri Prekmurju kmetijska izraba tal, pedogeografske razmere, vodne razmere in izseljeništv. S takšnim pristopom se bo zmanjšala tradicionalna razdvojenost med splošno in regionalno geografijo, ki je nedvomno prevelika. Do izraza bo prišla bolj kot doslej vsestranost ali celovitost obravnavanja. Tudi sodelovanje med fizično in socialno usmerjenimi geografi bo moralo biti veliko tesnejše. Takšen aplikativen pristop bo nadomestil nekoliko togo shemo, ki se jo je v geografiji skušalo na ljubo sistematično po vsej sili obdržati. Seveda pa s tem različni sistematični pregledi ne bodo postali odvečni. Atlasom, priročnikom in različnim regionalnim geografijam se pač ni mogoče odpovedati, ti bodo še dalje temeljni kamni znanstvene sistematike.

Angažiranje geografije pri proučevanju različnih pokrajinskih problemov bo terjalo več skupinskega dela. Ne poudarjajo zaman, da je v sodobnosti postalo skupinsko (teamsko) raziskovanje zaradi hitrega razvoja znanosti tista oblika znanstvenega dela, ki prinaša najboljše in najhitrejše znanstvene rezultate. Za geografijo je ta pristop še posebej obetajoč, zlasti če bodo takšno skupino sestavljali različno usmerjeni ali celo specializirani geografski delavci, pa morda tudi drugi strokovnjaki. Po tej poti bo mogoče zares vsestrano proučiti posamezne probleme in to brez tistega neprijetnega občutka, ki tako pogosto spremlja individualne raziskovalce, da problema niso mogli obdelati v celoti.

Bolj aplikativen in angažiran pristop v geografiji bo tudi povzročil, da se bodo v čedalje večji meri uporabljale različne statistično-matematične metode, saj le-te na jedrnat in v danih razmerah še na relativno najbolj eksakten način podajajo različne znanstvene rezultate. Njihova uporaba v geografskem proučevanju je utemeljena še iz dveh drugih razlogov. Z njimi je mogoče najboljše obdelati po eni strani množične pojave ter po drugi pojave, o katerih imamo majhno število podatkov ali meritev (vzorci). Te metode so tudi, vsaj za enkrat, prve, ki omogočajo kvantitativno merjenje zelo različnih pojavov in, kar je za geografijo še posebej pomembno, vrednotenje odno-

sov in zvez med pojavi. Z njihovo pomočjo lahko ocenimo različna odstopanja, predvsem pa prikažemo v obliki funkcij, trendov, korelacijskih odnosov ali asociacij določene zakonitosti, do katerih smo prišli pri proučevanju. Ker so izražene v matematični obliki z nekaterimi standardnimi kazalci, so dostopne vsem, ki jih žele uporabiti. Doslej smo morali v ta namen uporabljati daljše opise in komentarje. Te metode imajo še eno prednost: težave, ki nastopajo ob prebiranju različnih znanstvenih tekstov zaradi tako imenovanega »znanstvenega jezika« in vsaki vеди svojske terminologije, so po tej poti lahko omiljene. Seveda pa terjajo določeno znanje matematike, ki si ga bodo geografi morali nujno pridobiti. Ne delamo si utvar, da bodo s temi metodami odpravljene različne težave, ki jih srečujemo pri geografskem proučevanju, sodimo pa, da bodo vendarle pomenile korak naprej k večji natančnosti, merljivosti in uporabnosti.

Na koncu teh razmišljanj želimo opozoriti še na en vidik, ki ga terja vsak razvojni skok v znanosti. V mislih imam idejno oziroma nazorsko platformo geografije. Vsako znanstveno delo namreč zahteva nazorsko opredelitev in iz tega izhajajočo interpretacijo problemov. Razčiščevanje nazorskih stališč je še posebej nujno takrat, ko stremimo za nadaljnjim razvojem vede, sicer se vse znanstveno stremljenje pretvori v goli praktikizem. Odrivanje ali zapostavljanje idejnih problemov, ki so bistvenega pomena za vsako vedo, pa je doslej v skrajni konsekvenci vendarle pomenilo bolj ali manj naiven unik v pozitivistično moralo, naiven zato, ker »neutrálne« znanosti v resnici ni.

Protoni geografski nazor je bil mehanični materializem, ki so ga pozneje nadomestile različne buržoazne materialistične filozofije in zlasti dialektični materializem. Glede slednjega lahko rečemo, da je za geografsko vedo najbolj ustrezen nazor, saj ji nudi največje znanstvene in razvojne možnosti. Kljub temu je potekalo vključevanje dialektičnega materializma in njegove metode v geografijo počasi in se je tej pomembni nalogi posvečalo malo pozornosti. Potem ko so bila nekatera stranpota v geografiji (geografski determinizem, geografski indeterminizem, environmentalizem, pragmatizem) zavrnjena, je v vеди, če izvzamemo nekaj izjem, zavladalo določeno idejno mrtvilo. To nedejavnost so mnogi geografi pogosto opravičevali s tem, da vedo pesté drugi bolj aktualni problemi. Velikokrat se je tudi poudarjalo, zlasti v krogih tistih geografov, ki so sprejemali dialektičnomaterialistični nazor, da je geografija že po naravi svojega predmeta nujno materialistično zasnovana. Menili so tudi, da geografska znanstvena metodologija ne more biti drugačna, kakor oprta na dialektiko, ker edino po tej poti lahko ustrezno dojamemo in razložimo zapleteni kompleks pojavov, ki tvorijo in oblikujejo pokrajino. Vse to je sicer res, vendar pa ne opravičuje idejnega zastoja. Naj ilustriramo to misel z naslednjim primerom. Značilno je, da je aplikacija prvega in drugega dialektičnega zakona, ki govorita o povezanosti in odvisnosti pojavov ter o njihovem nenehnem razvoju, v geografiji dokaj napredovala in da se na podlagi njiju v vеди izvajajo načela kausalnosti, genetičnosti, funkcionalnosti in geografskega pro-

cesa. Nasprotno temu pa je interpretacija zadnjih dveh dialektičnih zakonov, ki razlagata potek razvoja in njegove notranje vzroke, ostala še močno nedodelana. Prav tako bi bilo treba razvijati marksistično kritiko in to zlasti na področju družbenih pojavov in odnosov in z njimi povezanih naravnih pojavov. Glede na sedanjo geografsko dejavnost in še bolj glede na njeno bodočo vlogo, ki se ji odpirajo z novimi možnostmi, bo postalo kritično vrednotenje pokrajinske preobrazbe, njenih gibal in njenih notranjih protislovij ter razvojnih teženj nad vse pomembno. To je lahko tudi eden od glavnih doprinosov geografije človeški družbi pri njenem boju za napredek, humane odnose in urejeno geografsko okolje. Še posebej velja to za jugoslovanske geografe, ki delujejo v okvirih samoupravno organizirane socialistične družbe. Jugoslovanska družba s hitrim ekonomskosocialnim razvojem, novimi družbenimi odnosi in vrednotami naglo spreminja geografsko okolje in hkrati ustvarja vrsto pokrajinskih specifičnosti. Prav je, da nudijo geografi tem stremljenjem polno podporo. Želimo le, da bi bil ta geografski doprinos konstruktiven, brez samohvale, kritičen in znanstven, vendar vedno poln stremljenj k objektivni resnici.

NEW FRONTIERS OF GEOGRAPHY

Igor Vrišer

(Summary)

The author presents some thoughts on the shortcomings and the dilemmas in the evolution of geography. He stands for a greater concentration, by geographers, on the complex study of the earth surface and for an abandonment of the previous too genetically oriented and isolated treatment of specific phenomena. Greater attention should be paid to the functional role and connectivity of phenomena. Thus, geography would be transformed in the science of the landscape (geographical environment) and would provide society with the knowledge of the scientific and technical character. Geographers should also be more earned with complex treatment of particular problems (e. g., the deterioration of the environment, evaluation of the transportation situation or touristic potential, etc.) »Problem-oriented geography« would also lessen gap between the general and the regional geography and would simultaneously provide a framework from team-work which is still underdeveloped in geographical research. Such a research approach, involving suitable techniques, will call for the use of quantitative methods. Finally the author stands for further development of the geographical thought, primarily from the aspect of dialectical materialism which as an ideology offers to geography a solid base with great potentials for its future growth.